

Militærhistorie

- perspektiver på militær og samfund i det 19. og 20. århundrede

af Benjamin Ziemann

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 16-17, 2020,
Bundeszentrale für politische Bildung

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med Forbundscentralens egne ord har udgivelsen til formål at ”offentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtidshistoriske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser.”

Benjamin Ziemann er professor i nyere tysk historie ved *University of Sheffield*. b.ziemann@sheffield.ac.uk

Militærhistorien har i Tyskland såvel som i andre europæiske lande samt USA en lang historie bag sig. Militærhistorien har i det moderne udviklet sig fra at være et i den akademiske historievidenskab kun svagt forankret, smalt område med et ringe videnskabeligt renommé til at udgøre en central scene for diskussionen af opfattelser af sammenhængen mellem militær, civilt samfund og organiseret vold.¹ Problemerne og udgangssituationen for denne deldisciplins indholdsmæssige og metodiske fornyelse har været forskellige. I Storbritannien og USA har militærhistorien frem til i dag lidt under en enorm popularitet hos et publikum bestående

1 Om militærhistorie i det førmoderne se Ralf Pröve (Hrsg.), *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, Paderborn 1997.

af lægfolk og interesserede hobbyhistorikere. Hvor end man i Storbritannien træder ind i en boglade, møder ens øje en stor reol med bøger om ”*military history*”. I centrum af denne historieskrivning er der imidlertid kun én genre: den populære ”*battlefield history*”,² konventionelle beretninger om mere eller mindre berømte slag som et i tid og rum isole-ret drama. Vægten ligger hovedsagelig på skildringen af gribende individuelle skæbner og dramatiske vendepunkter og som regel kun i perspektivet af en enkelt hær, hvis modstander i bedste fald vises meget skematisk. Slaghistorie kan dog også skrives uden for det almindelige fortælle-mønster og kan på den måde give en væsentlig indsigt i krigens dynamik og dens vedholdende kulturelle tilstedeværelse. Dertil er det nødvendigt at analysere slagget ud fra et transnationalt perspektiv, der betragter begge hære som selvstændige aktører såvel som de på stedet boende civilister.³

Om krigs- og militærhistorien

I Tyskland skal militærhistoriens begyndelsesvan-skeligheder findes i det såkaldt applikatoriske, i metoder der retter sig mod anvendelse i nutiden. I det preussisk-tyske militær i det i 1871 stiftede kej-serrige bidrog bearbejdningen af tidligere felttog til uddannelsen af officerskadetter og havde til formål at undgå gentagelse af én gang begåede fejl i den operative planlægning. Vægten lå klart på krigs-historien, der blev analyseret af officerer ud fra et internt militært perspektiv. Den indre struktur og stridskræfternes rekruttering under fredens ”nor-maltilstand” havde ingen interesse.⁴ Heller ikke efter 1918/19, hvor nederlaget over for de allierede og Versaillestraktatens afmilitariseringsbestem-melser markerede et afgørende vendepunkt for det

2 Se Jeremy Black, *Rethinking Military History*, London–New York 2004, S. X.

3 Se Mark Connelly/Stefan Goebel, *Ypres. Great Battles*, Oxford 2018; Marian Fußel/Michael Sikora (Hrsg.), *Kulturgeschichte der Schlacht*, Paderborn 2014, især Christoph Nübel, *Die Geschichte der Schlacht. Methodische Überlegungen am Beispiel der Michael-Offensive 1918*, S. 231–258.

4 Bernhard R. Kroener, *Militär, Staat und Gesellschaft im 20. Jahrhundert*, München 2011, s. 52.

tyske militær, ændredes indledningsvis noget ved dette. Med den i Versailles-traktaten fastsatte opløsning af Den Store Generalstab måtte også dennes krigshistoriske afdeling finde sig et nyt hjemsted. Det skete i 1919 med stiftelsen af Rigsarkivet i Potsdam, der overtog den kejserlige hærs arkiver.

Formelt var Rigsarkivet underlagt indenrigsministeriet, men det var tidligere officerer under arkivets første præsident, pensioneret generalmajor Hermann Mertz von Quirnheim, der fastlagde mål og indholdsmæssig orientering. I centrum af den officielle fremstilling af Første Verdenskrig stod en forskønnet operationshistorie, der gik uden om alle kritiske spørgsmål. For at opnå dette gjorde man krav på et fortolkningsmonopol, der blev støttet af en meget restriktivt forvaltet adgang til akterne. Gennem populært anlagte serier som ”Verdenskrigens slag” søgte Rigsarkivet ydermere at udbrede sin betragtningsmåde til en større offentlighed.⁵ Rigsarkivets krigshistorie blev dermed en del af de i Weimarrepublikken forbitrede stridigheder om årsagerne til og følgerne af det tyske nederlag i efteråret 1918. Kaptajn George Soldan, som fra 1920 var leder af Rigsarkivets afdeling for ”populære skrifter” (*”volkstümliche Schriften”*), havde i maj 1919 i et memorandum sammenfattet ”opgaverne” for det militærhistoriske arbejde således: ”at rejse et sammenbrudt folk, at gengive det troen på sig selv, at lade den tyske nationale følelse vokse ud af den fælles oplevede lykke og ulykke (...); og at udnytte historiens store opdragende værdi til at lede et upolitisk tænkende og følsomt folk til modenhed.”⁶

Den i universiteterne forankrede historievidenskab holdt sig ude af alle disse bestræbelser. Kun historikeren Hans Delbrück, der underviste på Berlins *Friedrich-Wilhelms-Universität*, forsøgte allerede før 1914 at frigøre sig fra generalstabsofficerernes ”applikatoriske” metode og

at anvende historievidenskabens historisk-kritiske metode på militæret. Med sit firebindsværk *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* (1900-1920) gjorde han krig og militær til et tema for generel historie.⁷ Med dette projekt støttede Delbrück imidlertid på afvisning fra såvel universitetshistorikerne som de officerer, der arbejdede med krigshistorie. Først i Det Tredje Rige blev krigs- og militærhistoriske emner inkorporeret i universitetsforskningen. Dér samledes personelmæssige og institutionelle netværk i de såkaldte *Wehrwissenschaften* (værnevidenskaber). Hensigten med dette i 1926 nydannede begreb var at opnå en interdisciplinær forståelse af den sociale, politiske og militære mobilisering til krigen. Til dette formål tjente bl.a. det i 1937 ved *Friedrich-Wilhelms-Universität* i Berlin oprettede *Institut für Wehrpolitik*.⁸

Fra Det Tredje Riges værnevidenskaber er der en direkte linie til Forbundsrepublikkens militærhistorie. Den personificeres af Werner Hahlweg, der indledte sin akademiske karriere i 1934 med værnevidenskabeligt arbejde på universitetet i Berlin. Som en af de mindre protagonister i NS-værnevidenskaben kunne han efter 1945 fortsætte sin karriere. Fra 1950 virkede han som docent i nyere historie i Münster og derpå fra 1969 som professor i militærhistorie. Dermed havde han det eneste professorat for dette fagområde i Forbundsrepublikken.⁹ De vigtigste impulser i Forbundsrepublikken til forankring af militærhistorie i historievidenskaberne udgik dog fra *Militärgeschichtliches Forschungsamt* (MGFA, Den militærvidenskabelige Forskningsmyndighed), en institution i *Bundeswehr* (den samlede betegnelse for det (vest)tyske militær fra 1955, overs. anm.), som fra 1958 virkede i Freiburg im Breisgau. Her fremlagde især ledende historiker i MGFA fra 1970

5 Se Markus Pöhlmann, *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik: Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914–1956*, Paderborn 2002.

6 Bernd Ulrich/Benjamin Ziemann (Hrsg.), *Krieg im Frieden. Die umkämpfte Erinnerung an den Ersten Weltkrieg*, Frankfurt/M. 1997, s. 65–68, her s. 66.

7 Se Wilhelm Deist, Hans Delbrück. Militärhistoriker und Publizist, i: *Militärgeschichtliche Mitteilungen* (MGM) 2/1998, s. 371–383.

8 Se Frank Reichherzer, „Alles ist Front.“ *Wehrwissenschaften in Deutschland und die Bellifizierung der Gesellschaft vom Ersten Weltkrieg bis in den Kalten Krieg*, Paderborn 2012, s. 140, s. 253–327.

9 Se *ibid.*, s. 399f.

til 1988, Manfred Messerschmidt, talrige arbejder om det preussisk-tyske militær og om *Wehrmacht* (den samlede betegnelse for det tyske militær 1935-45; overs. anm.); disse arbejder impone-re såvel gennem deres brede empiriske grundlag som deres upartisk kritiske perspektiv. Således var Messerschmidt en af de første, der forskede i de af NS-militærjustitsen forfulgte desertørers og ”vær-nekraftsødelægges” skæbne og gjorde dermed soldatermæssige afvisningsstrategier til et tema.¹⁰ Inden for MGFA’s rammer blev der også gjort de første overvejelser over en metodisk tilpasning af militærhistorien til historievidenskabens generelle standarder.¹¹

Siden 1980’erne har der kunnet konstateres en stærkt stigende interesse for militærhistori-ske emner blandt yngre historikere, hvilket har ført til en udvidelse af såvel indholdsom metode. Indholdsmæssigt skete der en reduktion af fokus på officerernes kommandoperspektiver, som indtil da altid havde stået i centrum af mange traditio-nelle værker – og det ikke kun om det tyske mili-tær. I deres sted skulle der træde en ”militærhi-storie fra neden”. Den beskæftigede sig med de i tiden før 1945 gennemsnitlig omkring 95 procent medlemmer af militæret, der som menige solda-ter eller underofficerer tjente som underordnede befalingsmodtagere. Deres erfaringer og deres hverdag skulle nu placeres i centrum af interes-sefeltet. Fremhævelsen af disse perspektiver inde-bar imidlertid en risiko for at indskrive de menige soldater med deres ”lidelseshistorie” i en offerrol-le.¹² Det var ikke kun problematisk, fordi solda-ter i fred såvel som i krig råder over et mangesidet handlingsrepertoire, hvor igennem de kan und-drage sig tjenestens krav – for eksempel gennem

simulation af sygdom eller basale modstands-handlinger. Det offerperspektiv, der kunne frem-stå i ”militærhistorie fra neden”, stod også i mod-sætning til afsløringen af soldaten som gernings-mand i Det Tredje Riges tilintetgørelseskrig mod Sovjetunionen, sådan som den kontroversielle Wehrmacht-udstilling fra *Hamburger Institut für Sozialforschung* og andre arbejder på samme tid viste det.¹³

Den metodiske udvidelse af militærhistorien siden 1980’erne skete i tilslutning til udviklinger i den generelle historievidenskab. Af vigtighed var især impulserne fra den kulturhistoriske vending, som bragte tolkningsmønstret og de kollektive mentaliteter hos soldater og officerer samt militæ-rets symbolske repræsentation i offentlige parader, højtideligheder og ritualer ind i centrum af analy-sen.¹⁴ Sammen med overtagelsen af spørgsmål og ansatser fra køns-, social- og teknologihistorien blev der hermed over en bred front forankret en multiperspektiv tilgang til militæret.¹⁵

Almindelig værnepligt: militær og nationsdannelse

Sammenfletningen af militær og samfund er et centralt tema i den nyere militærhistorie. I mange europæiske lande var den vigtigste årsag hertil den tvungne indkaldelse af unge mænd under syste-met med almindelig værnepligt. Da historikeren Gerhard Ritter efter katastrofen med Det Tredje Rige gjorde sig tanker om den tyske tradition for militarisme, fremhævede han med bevidst dra-matiske ord følgerne af indførelsen af en almin-delig tjenestepligt i forbindelse med Den Franske

10 Se Manfred Messerschmidt, *Militarismus, Vernichtungskrieg, Geschichtspolitik. Zur deutschen Militär- und Rechtsgeschichte*, Paderborn u.a. 2006; samme, *Was damals Recht war ... NS-Militär- und Strajustiz im Vernichtungskrieg*, Essen 1996.

11 Se Rainer Wohlfeil, *Wehr-, Kriegs- oder Militärgeschichte?*, i: MGM 1/1967, s. 21–29

12 Se Wolfram Wette, *Militärgeschichte von unten. Die Perspektive des „kleinen Mannes“*, i: samme (Hrsg.), *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*, München 1992, s. 9–47, her s. 13.

13 Se Hannes Heer/Klaus Naumann (Hrsg.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944*, Hamburg 1995; som detailstudie allerede tidligere udgivet: Omer Bartov, *Hitler’s Army. Soldiers, Nazis and War in the Third Reich*, New York–Oxford 1991.

14 Som pionerstudie se Jakob Vogel, *Nationen im Gleichschritt. Der Kult der „Nation in Waffen“ in Deutschland und Frankreich 1871–1914*, Göttingen 1997.

15 Som en første redegørelse se Thomas Kühne/Benjamin Ziemann (Hrsg.), *Was ist Militärgeschichte?*, Paderborn 2000; videregående: Jörg Echternkamp/Wolfgang Schmidt/Thomas Vogel (Hrsg.), *Perspektiven der Militärgeschichte. Raum, Gewalt und Repräsentation in historischer Forschung und Bildung*, München 2010.

Revolution. Modellen herfor var den af jakobinerne i 1783 proklamerede ”*levée en masse*”, det vil sige indkaldelse af unge ugifte mænd. Ritter så heri begyndelsen på en skæbnesvanger udvikling, der muliggjorde en ”hidtil ukendt, uhyre forøget dynamik i krigsførelsen: en næsten uhæmmet indsættelse af menneskeliv”, som overgik selv fortidens ”dristigste feltherrefantasier”. ”I den fjerne horisont” lød det fra Ritter, dukker ”allerede her skræmmebilledet af den moderne, totale krig op”, hvor målet et modstanderens ”totale tilintetgørelse”.¹⁶ Ritter forsøgte her helt åbent at føre Wehrmachts voldseskalering i tilintetgørelseskrigen 1941 til 1945 tilbage til en anden historisk traditionslinie end den særlige tyske militarisme, som var opstået i de anti-napoleonske befrielseskrige 1813 til 1815, og som i de tre samlingskrige fra 1864 til 1871 havde givet militæret en fremtrædende rolle i centrum af nationalstaten.

Temaet for Ritter og andre militærhistorikere, der var skolet i den preussiske tradition, var den almindelige værnepligts rolle i den ydre nationsdannelse, for hvilken oprettelsen af Det Tyske Kejserrige i 1871 såvel som den i 1861 i vidt omfang afsluttede samling af Italien tjente som paradeeksempel. I modsætning hertil koncentrerede den nyere militærhistoriske forskning sig især om den almindelige værnepligts rolle i den indre nationsdannelse. Også i den preussiske reformdiskussion efter nederlaget mod Napoleon i 1807 stod den jakobinske model for den almindelige værnepligt i forgrunden. Det måtte forurolige de borgerlige lag, som i den indtil da gældende gammelpreussiske værneforordning havde været fritaget (*eximiert*) fra militærtjeneste. Da Preussen i 1814 indførte værnepligt, blev de hidtil fritagne stænder også omfattet. Den mulighed, at velstillede familier kunne betale en stiller fra de lavere klasser til at udføre tjeneste for en søn, eksisterede ikke. Indførelsen af de såkaldte étårsfrivillige - en forkortet tjenestetid på kun ét år for den, der meldte sig frivilligt og havde afsluttet gymnasiet - forsø-

dede for borgerskabet denne bitre pille. Samtidig blev der ved siden af den stående hær af linien oprettet et landeværn, som blev kommanderet af borgerlige officerer. I stedet for at henslæbe tiden i kaserner skulle landeværnsmændene kun træde an til skydeøvelser om søndagen og til tougers øvelser. Men i det store hele var værnepligtens indvirkning på det civile samfund i årtier ringe. Det skyldtes især, at som følge af skattemæssige problemer blev i realiteten kun en lille del af de værnepligtige udskrevet; endnu i 1850 var det ikke mere end en fjerdedel.¹⁷

Trods sin begrænsede virkning fungerede værnepligten før 1871 som en ”nationens dannelseskole” - udtalte den preussiske krigsminister Hermann von Boyen i 1816 -, hvori unge mænd opfyldte deres statsborgerlige pligt og i kasernerne indtrådte i et fællesskab, som uagtet sin hierarkiske karakter bragte mænd fra forskellige landsdele og sociale lag sammen.¹⁸ Samtidig aftog på mellemlang sigt de liberale modstand mod princippet om en stående hær, mod hvilket de hårdnakket havde forsvaret landeværnet som et borgerligt alternativ. Et mindretal af tyske liberale og radikaldemokrater satte fra 1830 deres forhåbninger til det schweiziske militssystem som et alternativ til den stående hær. Med et afkald på fast organiserede enheder og en omfattende organisationsstruktur i form af et krigsministerium forekom det at kunne udgøre det liberalt-selvbestemte modstykke til det preussiske tvangsapparat. Ironien i disse forhåbninger lå i, at Schweiz - efter Særforbundskrigen i 1847, som førte til dannelsen af den liberale forbundsstat - for at fremme den indre nationsdannelse selv tog skridt til at tilpasse sin militærforfatning til den vesteuropæiske standard. Det begyndte i 1848 med oprettelsen af Edsforbundets militærdepartement som overordnet myndighed og afslut-

16 Gerhard Ritter, *Das Problem des Militarismus in Deutschland*, i: *Historische Zeitschrift* 1/1954, s. 21-48, her s. 27.

17 Se Ute Frevert, *Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland*, München 2001, s. 18-132.

18 Se samme, *Das jakobinische Modell. Allgemeine Wehrpflicht und Nationsbildung in Preußen-Deutschland*, i: samme (Hrsg.), *Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1997, s. 17-47, her s. 36.

tedes i al væsentlighed med indførelsen i 1874 af en fast organiseret schweizisk hær med en ensartet uddannelse.¹⁹

I de tyske lande forblev den samfundsmæssige indvirkning af værnepligten frem til 1867 også begrænset, fordi staterne i det såkaldte Tredje Tyskland – frem for alt Baden, Württemberg og Bayern – ikke orienterede sig mod det preussiske forbillede, men i forskellige varianter bibeholdt muligheden for at stille en afløser.²⁰ Først efter det østrigske nederlag ved Königgrätz i 1866, der førte til Østrigs udskillelse af Det Tyske Forbund og dermed banede vej for oprettelsen af en lille-tysk nationalstat, måtte de sydtyske stater antage Preussens militærforfatning, hvori landeværnet efter hærreformen i 1860'erne udgjorde en del af den stående hær. I en protest fra partikularister, demokrater og katolikker i Baden, Bayern og Württemberg mod den treårige tjenestepligt i den stående hær opstod begrebet ”militarisme”, der hurtigt blev populært som en antipreussisk parole. Således kritiserede for eksempel den bayerske politiker Josef Edmund Jörg militærforbundet med ordene, at dette var den ”kilde, hvorfra militarismens ulykker [skyller] hen over Sydtysklands engang så lykkelige lande”. Denne militærkritiske pointe i begrebet ”militarisme” skulle ikke blive overset. Den næredes af iagttagelserne hos partikularister, pacifister og snart også socialdemokrater, der beklagede værnepligtens negative følger for det civile samfund.²¹

Det ligger uden for al diskussion, at det først var fra 1871 - i kejserriget -, at værnepligten udviklede sig til at blive den vigtigste drivkraft i den indre nationsdannelse med virkning også ud over de borgerlige klasser. Derom vidner ikke mindst

19 Se Rudolf Jaun, „Das einzig wahre und ächte Volksheer.“ Die schweizerische Miliz und die helvetische Projektion deutscher Radikal-Liberaler und Demokraten 1830–1870, i: Christian Jansen (Hrsg.), *Der Bürger als Soldat. Die Militarisierung europäischer Gesellschaften im langen 19. Jahrhundert*, Essen 2003, s. 68–82.

20 Se Frevert (note 17), s. 133–192.

21 Se Benjamin Ziemann, *Sozialmilitarismus und militärische Sozialisation im deutschen Kaiserreich 1870–1914. Ergebnisse und Desiderate in der Revision eines Geschichtsbildes*, i: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 3/2002, s. 148–164, her s. 150.

Kyffhäuserforbundets soldaterforeninger, hvor tidligere værnepligtige mødtes i egalitært mandligt selskab. Med 2,8 millioner medlemmer i 1913 var Kyffhäuserforbundet en af kejserrigets største masseorganisationer. Disse foreninger var også attraktive, idet de gav klasserne under de borgerlige – arbejdere og små jordbesiddere – mulighed for at kræve den sociale anerkendelse og ligeberettigelse, som de på grundlag af den på samme vis ydede værnepligt appellerede til.²² Soldaterforeningernes militarisme skabte således ikke lydige undersåtter, men udvirkede snarere en fremme af deltagelse.

Den største hindring på vejen mod en indre nationsdannelse ved hjælp af en værnepligtshær lå i den sproglige og etniske mangfoldighed i de multietniske europæiske riger før 1914. Det Tyske Kejserrige var trods det store polske mindretal i Preussen mindst berørt heraf. Men også her brød den latente konflikt mellem det tyske militær og indbyggerne i det i 1871 annekterede Elsass-Lothringen frem i voldsomt omfang, efter at en løjtnant ved garnisonen i Zabern i 1913 havde fornærmet elsassiske rekrutter og civilister. Zabern-affæren udviklede sig hurtigt til den alvorligste forfatningskrise i det wilhelmske kejserrige.²³

I Østrig-Ungarn var situationen langt mere kompliceret. Kun to år efter nederlaget mod Preussen indførte Dobbeltmonarkiet i 1868 en almindelig værnepligt, som baserede sig på et årligt nyt fastlagt rekrutkontingent, hvilket førte til talrige stridigheder i de to landsdeles parlamenter. Majoritetsgruppen af tyskere udgjorde 24 procent af den samlede befolkning, efterfulgt af ungarerne med 20 procent. Ni yderligere nationalitetsgrupper var officielt anerkendt, også inden for militæret. Derfor forsøgte hæren gennem en forsigtig blanding af værnepligtige fra forskellige nationalitetsgrupper at yde et bidrag til homogeniseringen. Frem til 1918 var tysk det eneste kommando-

22 Se Robert von Friedeburg, *Klassen-, Geschlechter- oder Nationalidentität? Handwerker und Tagelöhner in den Kriegervereinen der neupreußischen Provinz Hessen-Nassau 1890–1914*, i: Frevert (note 18), s. 229–244; Frevert (note 17), s. 193–301.

23 Se David Schoenbaum, *Zabern 1913. Consensus Politics in Imperial Germany*, London 1982.

sprog. Ved siden heraf var der såkaldte regiments-sprog, som også officererne måtte beherske, når mindst 20 procent af deres soldater talte det. Der var således regimenter med op til fem regiments-sprog.²⁴ Gennem dette udspekulerede system var det muligt i det mindste delvist at opfange nationalitetsspændingerne i den kejserlige og kongelige hær, selv om de frem til 1914 øgedes markant, hvilket viste sig i det fra 1905 stadigt stigende antal rekrutter, som ikke mødte op. Et blik på de populære militærfestligheder og soldaterforeningerne gør det klart, at det alt i alt lykkedes forbavsende godt for Dobbelmonarkiets militærkultur, der fokuserede på kejser Franz Joseph I som paternalistisk landsfader, at sikre den multietniske befolknings loyalitet.²⁵

I Det Britiske Imperium, der var bygget på oversøiske besiddelser, var situationen imidlertid en helt anden. Det var *Royal Navy*, der sikrede dets verdensbetydning, og således udgjorde landstridskræfterne en forholdsvis ubetydelig, men til gengæld i opretholdelse temmelig dyr, hvervet hær. I Storbritannien erstattede ”indkomstbeskatningen (...) værnepligten”.²⁶ Først i 1916 resulterede Første Verdenskrig i indførelse af værnepligt, og den blev kort efter krigens afslutning atter ophævet. Allerede under Boerkrigen mellem 1899 og 1902, som blev ført mod hollandske bosættere i Sydafrika, var der imidlertid opstået en krise i ”the imperial defense”. Den dårlige sundhedstilstand hos mange hvide soldater fra moderlandet skabte overskrifter og åbenbarede de dårlige ernæringsforhold i den britiske arbejderklasse. For at vinde krigen måtte stabschef Lord Kitchener tilmed rekruttere sorte soldater. Dermed lagde han grunden til den multietniske sammensætning af den britiske hær under Første Verdenskrig.²⁷

24 Se Christa Hämmerle, Die k. (u.) k. Armee als „Schule des Volkes“? Zur Geschichte der Allgemeinen Wehrpflicht in der multinationalen Habsburgermonarchie, i: Jansen (note 19), s. 175–213.

25 Se Laurence Cole, *Military Culture and Popular Patriotism in Late Imperial Austria*, Oxford 2014.

26 Hew Strachan, *Militär, Empire und Civil Society. Großbritannien im 19. Jahrhundert*, i: Frevert (note 18), s. 78–93, her s. 92.

27 Se Jörn Leonhard, *Integrationserwartungen und*

Militær og kønsorden

Den almindelige værnepligt mobiliserede ikke blot personelle ressourcer med indgribende konsekvenser for civilsamfundet og bidrog til den indre nationsdannelse. Den fik også afgørende indvirkning på kønsordenen. En på lang sigt stigende andel af unge mænd måtte i en formativ livsfase tilbringe to til tre år i en udelukkende mandlig, lukket form for fællesskab i kasernen. Militæret blev hermed, som pædagogen Friedrich Paulsen i 1902 præcist formulerede det, til en ”mandligheds skole”.²⁸ Før 1914 fik denne reformulering af mandlige kønsidealener i forskellige former en prægende indvirkning på civilsamfundet. Det skete gennem den glans, som de farverige uniformer udstrålede, såvel som gennem den tilvænning til den stramme holdning, som soldater og officerer måtte lære, og som prægede deres kropslighed.

Den militære omprægning af de mandlige kønsbilleder forløb allerede inden 1914 ikke som en retlinet proces. Således havde mange bondesønner tydelige vanskeligheder ved at vænne deres krop til de nøjagtigt afmålte bevægelser, som parademarchen krævede af dem. Også hos unge borgerlige mænd fandtes der tvivl om ambivalens, som for eksempel Martin Niemöller, den senere teolog og medlem af Den Bekendende Kirke, viser det. Han indtrådte i 1910 som søkadet i den kejserlige flåde, men havde store problemer med at vænne sig til mandekammeratskabets rå tone. I lange indføringer i sin dagbog i 1913 beklagede han sig over de ”sjofelheder af den mest vulgære art”, hvormed mange flådeofficerer gjorde de for ham vigtige idealer som familien og den oprigtige kærlighed til en kvinde til mål for deres spot.²⁹

Desintegrationserfahrungen. Empire und Militär in der Habsburgermonarchie und in Großbritannien vor 1914, i: Echternkamp/Schmidt/Vogel (note 15), s. 149–164, her s. 160f.

28 Ute Frevert, *Das Militär als Schule der Männlichkeit. Erwartungen, Angebote, Erfahrungen im 19. Jahrhundert*, i: samme. (note 18), s. 145–173, her s. 145.

29 Cit. efter Benjamin Ziemann, *Ambivalente Männlichkeit. Geschlechterbilder und -praktiken in der kaiserlichen Marine am Beispiel von Martin Niemöller*, i: *L'Homme. Europäische Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft* 2/2018, s. 91–108, her s. 99.

Men den egentlige belastningsprøve af den militære mandlighed viste sig først med Første Verdenskrig, hvilket frem for alt den innovative forskning i den britiske hær har påvist. De frivillige, der gjorde tjeneste i Kitchener-hæren måtte hurtigt efter deres ankomst til slagmarkerne i Belgien og Nordfrankrig erkende, at militærtjenestens kropslige realitet på dramatisk vis adskilte sig fra førkrigstidens højtflyvende forventninger: Under livsbetingelserne i de beskidte frontkvarterer brød forestillingerne om den rene og sunde mandekrop hurtigt sammen. Virkeligheden i de massive fysiske skader viste, at de militære mandekroppe ikke kunne klare maskinkrigens belastninger. I denne forvirrende virkelighed søgte unge borgerlige soldater og frontofficerer en emotionel selvforvisning i korrespondancen med deres mødre. Men denne brevdialog bragte blot de bløde, feminine sider af deres rolle i militæret så meget desto stærkere frem.³⁰ I alle europæiske lande reagerede veteraner og veteranforbund på dette chok med en flugt ind i kammeratskabets myte. Kun i det intime kammeratskab mellem mænd kunne krigens rædsler bæres og de aggressivt-maskuline og de omsorgsfuldt-passive sider af soldatens rolle afbalanceres. Efter genindførelse af værnepligten i Tyskland i 1935 blev kammeratskabsmyten en bærende konstruktion for Wehrmachts gruppekultur og prægede endnu i Forbundsrepublikken i en tid erindringskulturen for Anden Verdenskrig.³¹ Soldater, der ikke ønskede at følge denne hegemoniale mandlighedsmodel, blev outsiders i enhederne. Det er derfor ikke tilfældigt, at en ikke-hegemonial, umilitær forståelse af egen mandlighed var det vigtigste fællestræk for alle de Wehrmacht-soldater, der gennem desertering unddrog sig militærtjenesten.³²

30 Se Joanna Bourke, *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain & the Great War*, Chicago–London 1996; Michael Roper, *The Secret Battle. Emotional Survival in the Great War*, Manchester 2009.

31 Se *ibid.*; Thomas Kühne, *Kameradschaft. Die Soldaten des nationalsozialistischen Krieges und das 20. Jahrhundert*, Göttingen 2006; Mark Cornwall/John Paul Newman (Hrsg.), *Sacrifice and Rebirth: The Legacy of the Last Habsburg War*, New York–Oxford 2016.

32 Se Magnus Koch, *Fahnenfluchten. Deserteure der*

Facit

Militærhistoriens tilnærmelse til kultur-, social- og kønshistoriens problemstillinger og metoder igennem de seneste 30 år har resulteret i nye perspektiver på forholdet mellem militær og samfund i det 19. og 20. århundrede. Hermed er militærhistorien blevet en vigtig og anerkendt del af den historiske forskning. Denne indholds- og metodemæssige nyorientering skete ikke uden afværgereflekser hos enkelte militærhistorikere. I henhold til deres overbevisning skal analysen af militære operationer fortsat udgøre en ”central” og dermed en metodemæssig privilegeret ”element i krigshistorien”.³³ Der var også forbehold mod, at militærhistorien løsnedes fra sin forankring i militæret og hovedsageligt praktiseres af civilister uden tjenestebaggrund. Indvendingen lød, at såfremt man hentede sin viden ”udelukkende fra håndbøger” så vil ”den dybere forståelse af militærhistorien måske forblive skjult”.³⁴ Men dette var, udtrykt i militært sprog, i sidste ende blot bagtrotsfægtninger, som ikke stod i vejen for den yderligere tematiske udvidelse af militærhistoriske arbejder.³⁵

Wehrmacht im Zweiten Weltkrieg. Lebenswege und Entscheidungen, Paderborn 2008.

33 Rolf-Dieter Müller, *Militärgeschichte*, Köln–Weimar–Wien 2009, s. 20f.

34 *Ibid.* Se Sönke Neitzel, *Militärgeschichte ohne Krieg? Eine Standortbestimmung der deutschen Militärgeichtsschreibung über das Zeitalter der Weltkriege*, i: Hans-Christof Kraus/Thomas Nicklas (Hrsg.), *Geschichte der Politik. Alte und Neue Wege*, München 2007, s. 287–308, her især s. 293f., s. 302.

35 Se kritikken hos Jörg Echternkamp, *Wandel durch Annäherung oder: Wird die Militärgeicht eine Opfer ihres Erfolges?*, i: samme/Schmidt/Vogel (note 15), s. 1–38, her s. 22ff., s. 29f.

Forlaget ELLEKÆR ApS

Holbergsgade 13

4200 Slagelse

www.ellekar.dk

Publiceret maj 2020

Grafisk udformning: Dorte Pugliese

Dette skrift er licenseret under en
Creative Commons Kreditering-
Ikkekommerciel-Ingen afledninger 4.0
International-licens.